

ISZTIN PÉTER

Jog- és Társadalomelméleti Tanszék

Témavezető: dr. Fleck Zoltán tanszékvezető egyetemi tanár

HAJLÉKTALANSÁG ÉS BÜNTETŐJOG – EGY KÖZGAZDASÁGTANI PERSPEKTÍVA

Bevezetés

A bűnözés és a büntetőjog közgazdaságtani elemzése Becker¹ úttörő tanulmányával vette kezdetét. Becker modellje nyomán a közgazdaságtani irodalom sikeresen magyarázatot adott a bűnözői tevékenység számos aspektusára, az elmélet azóta az empirikus irodalomban is igazolást nyert². A bűnözés közgazdaságtani modellje a közgazdaságtan standard racionalitás-feltételezését alkalmazza a bűnelkövetőkre, akikről egyes hagyományosabb pszichológiai és szociológiai elméletek azt feltételezték, hogy viselkedésük alapján véve „nem normális” és valamely egyéni vagy társadalmi patológia eredménye. A bűnözés közgazdaságtanának egyik központi predikciója, hogy a bűnelkövetők reagálnak a bűncselekmény relatív költségének és hasznának változására, amiből az következik, hogy a büntetéseknek van elrettentő erejük.

A bűnözés vizsgálata mellett a közgazdászok kidolgozták a büntetések egyfajta normatív elméletét, amelyet optimális büntetés-elméletnek nevezünk³. Az optimális büntetés elmélete Benthamig nyúlik vissza, aki azt a kívánalmat fogalmazta meg a büntetésekkel kapcsolatban, hogy az okozzon éppen akkora fájdalmat a bűnelkövetőnek, mint amekkora élvezetet szerez az illető a bűncselekmény elkövetése révén, mivel ilyen helyzetben a racionális bűnelkövető éppen közömbös a bűncselekmény elkövetése és annak legjobb alternatívája között. Egy másik lehetséges megközelítése az optimális büntetéseknek, ha onnan indulunk ki, hogy a bűnözés probléma externália probléma, tehát a bűnelkövető költségeket hárít a társadalomra, amelyet nem vesz figyelembe döntése során. Ebben az értelmezésben a büntetőjog feladata az, hogy ezt az extern költséget megfizettesse vele. Ez a perspektíva azt az érdekes következtetést tárja elénk, hogy a bűncselekmény elkövetése nem mindig jólétszökkentő, ugyanis, ha a bűnelkövető elköveti a bűncselekményt, tehát megfizeti a bűncselekménnyel járó extern költségeket, az azt jelenti, hogy a bűncselekmény elkövetéséből nagyobb hasznosságot szerez, mint amekkora külső költséget ró az áldozatra, illetve egyéb módon a társadalomra, tehát a bűncselekmény ebben az esetben

---

¹ BECKER 1968.

² LEVITT 2004.

³ Az elmélet alapjait ugyancsak Becker (1968) fektette le.

„hatékony”. Jelen tanulmányban ezt a perspektívát vesszük alapul a normatív szempontoknál, ugyanis a tanulmány tárgya, a hajléktalanság önmagában nem improduktív tevékenység, ezért semmiképpen nem indokolt az, hogy az állam prohibitív büntetést szabjon ki érte.

A közgazdaságtan jóval kevesebbet foglalkozott eddig a büntetőjog pozitív vizsgálatával, vagyis annak a kérdésével, hogy a büntetést, illetve a büntetések mértékét és módját milyen tényezők határozzák meg. Ez a kérdés azonban megkerülhetetlen, ha a közgazdaságtan eszköztárát konzisztensen akarjuk alkalmazni a büntetőjogra. Ha a bűnelkövetőket olyan racionális hasznosság-maximalizálóknak tekintjük, akik elsősorban saját érdekeiket tartják szem előtt, ugyanezt kell feltételeznünk a büntetőpolitika aktorairól is.

Várhatjuk-e a politikai döntéshozóktól, hogy az optimális büntetéselmélet alapján válasszák meg a büntetőpolitikát? Glaeser és Sacerdote a kérdést vizsgálva arra jutott, hogy részben igen, részben viszont a jogalkalmazásban különböző olyan preferenciák mentén döntenek, amelyek nem indokolhatóak az optimális büntetéselmélet alapján. Hosszabb börtönbüntetéseket szabnak ki például nők, és rövidebbeket feketék gyilkosainak.⁴

A büntetőpolitikai döntéshozatalt tovább bonyolítja két jól ismert Public Choice probléma. Az egyik, amit a szavazók racionális tájékoztatlanságának nevezünk, és azt jelenti, hogy mivel egy választó végtelenül kis valószínűséggel dönti el a szavazás végeredményét, és a közügyekről való információk megszerzése költséges, a racionális szavazónak nem éri meg tájékozódnia a választás előtt.

Egy másik elmélet, a racionális irracionális modellje ennél többet állít: a szavazóknak irracionális előítéleteken alapuló pszichikai hasznosságuk származik bizonyos politikáktól, amelyet gyakorlatilag zérus áron érvényesíthetnek a szavazófülkében.

A tanulmány a következőképpen épül fel: az első részben a hajléktalanság, vagyis a közterületen való életvitelszerű tartózkodás lehetséges negatív externáliáit vesszük sorra, bemutatva az erre adható válaszokat, és ezek hatékonysági implikációit. A második részben egyszerű elemzési keretet kínálunk fel a hajléktalanok, valamint a politikai döntéshozók magatartásának elemzéséhez, majd egyszerű játékelméleti modellben szemléltetjük a helyi döntéshozók által megoldandó döntési problémát a hajléktalanok „beengedéséről” illetve „kitiltásáról”.

Ezt követően a döntéshozatal jobb megértése érdekében részletesebben tárgyaljuk a szavazói magatartást, és megvizsgáljuk, milyen tényezők befolyásolhatják ezen keresztül a politikai döntéshozók kifizetéseit.

---

⁴ GLAESER-SACERDOTE 2000.

Az életvitelszerű közterület-használat magyarországi jogi szabályozása

A hajléktalanság problémájával kapcsolatban régóta viták vannak arról, melyek a legmegfelelőbb eszközök a probléma kezelésére. Budapesten a hajléktalanság költségeinek megemlése már korábban is a politikai eszköztárhoz tartozott. Már évekkel ezelőtt felszereltek egyes köztéri padokra elválasztó karfákat, amelyeket általában úgy értelmeztek, hogy a hajléktalanok távol tartását szolgálják.⁵

Józsefváros 2011-ben szabálysértésnek minősítette a kerület területén a közterületek életvitelszerű használatát, a 2012. évi új szabálysértési törvény pedig kifejezetten felhatalmazta az önkormányzatokat az utcán élés büntetésére.⁶ Az új szabálysértési tv. széleskörű felháborodást okozott, első változatát 2012 novemberében az Alkotmánybíróság is alkotmányellenesnek minősítette⁷, 2013 márciusában azonban a negyedik alaptörvény-módosítás az alkotmányba emelte a kriminalizáció lehetőségét⁸. Az Sztv. egyébként a vonatkozó rendelkezésben hozzáteszi, hogy az utcán élés csak akkor minősülhet szabálysértésnek, ha az önkormányzat nem biztosítja a hajléktalanok megfelelő elhelyezését. A jelenlegi vita arról is folyik, mit tekinthetünk megfelelő szálláshelyeknek. Többen rámutatnak, hogy a jelenlegi hajléktalanszállók túlszűfoltak, és nem felelnek meg bizonyos alapkövetelményeknek⁹.

Az utcán élés externáliái

A hajléktalanság externáliáiról értekezni talán sokak számára megbotránkoztatónak tűnik. Azonban nem tagadható, hogy az utcán élés költségeket ró más emberekre. Ezek a költségek többféle természetűek lehetnek. Egy részük meglehetősen kézzel fogható, mint például a közegészségügyi problémák. Más költségek kevésbé jól mérhetőek, ide tartozik például a hajléktalanok látványa által okozott pszichikai költség, akár undorból, akár altruizmusból származik.

Közegészségügyi externáliák

Az externáliák egy része relatíve jól kvantifikálható. A hajléktalanok körében átlagosan gyakoribbak a fertőző betegségek, mivel az utcán élés higiéniailag nem teszi lehetővé a

---

⁵ <http://index.hu/belfold/budapest/pad4706>

⁶ 2012. évi II. törvény a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről 186. §. A 2010 óta elfogadott korlátozások összefoglalását lásd http://avarosmindenkie.blog.hu/2013/09/06/a_hajlektalansag_kriminalizaciojanak_tortenete_magyarorszagon_2010_es_2013_kozott

⁷ 38/2012. (XI. 14.) AB határozat

⁸ Magyarország Alaptörvényének negyedik módosítása (2013. március 25.), 8. cikk

⁹ <http://www.hir24.hu/belfold/2012/02/14/tulzsufoltak-a-hajlektalanszallok>

megfelelő védekezést.¹⁰ A hajléktalanság externáliája azonban már önmagában egy másik „utcai” externália következménye: a mindennapi járókelők is externáliákat bocsátanak ki egymásra és a hajléktalanokra is, azonban ők alacsonyabb költséggel tudják ezeket elhárítani (pl. védőoltás könnyebben elérhető számukra).

Pszichikai költségek

A hajléktalanság pszichikai költségei két forrásból származhatnak. Az egyik az undor, a másik az altruizmus. Az undor alapvető emberi érzelem és gyakran a morális intuícióinkat is meghatározza¹¹.

A hajléktalanság negatív externáliája lehet az is, hogy az utcán élő emberek látványa sajnálatot ébreszt a többi egyénben. Fontos megjegyezni, hogy a sajnálatot az a tény okozza, hogy a hajléktalanok „szem előtt vannak”, ezért felmerül a lehetőség, hogy az altruizmusból származó negatív externáliákat segítséggel és büntetéssel egyaránt lehet csökkenteni. A közgazdaságtani modellek többsége korábban az egyének hasznossági függvényeit hagyományosa egymástól függetlennek feltételezte, azonban nem vezet a racionális döntésemélet alapjaival való ellentmondásra, ha interdependens hasznosságot bevezetjük az elemzésbe. Ezért az ilyen pszichikai költségeket is felsorolhatjuk a hajléktalanság által kibocsátott externáliák között.

Az altruizmusból fakadó externáliákat többféleképpen lehet kezelni. Egyik módja az, hogy a közösség valamilyen módon javít a hajléktalanok helyzetén. Az egyes egyének számára azonban, mivel ebben az esetben a jótékonykodás közjóság, nem éri meg egyénenként javítani a hajléktalanok helyzetén, ezért szükséges lehet állami vagy önkormányzati szinten biztosítani ezt a szolgáltatást. Ebben az esetben a redisztribúció Pareto-hatékony eredményhez vezet, ugyanis a hajléktalanok jólétének növelése egy pontig (a nettó negatív extern költség mértékéig) növeli a politikai közösség tagjainak jólétét is¹².

A sajnálatot azonban elvileg lehet úgy is enyhíteni, hogy elrettentik a hajléktalanokat az utcán éleéstől. Ez a módszer, bár esetleg további pszichikai költséget háríthat egyes egyénekre, ha a pszichikai költséget csak a látvány okozza, ennek megoldására ez is elvezethet. A kérdés ilyenkor az, melyik módszerre rugalmasabb a hajléktalanok magatartása (a haszon oldal) szempontjából és melyik módszernek alacsonyabb a költsége (a költség oldal).

Rivális közterület-használat

A hajléktalanság negatív externáliái közé tartozik önmagában az, hogy a hajléktalanok egy adott közterületet elfoglalnak. Egyszerű példával élve, ha leülök egy padra,

---

¹⁰ BABATSIKOU 2010., PATRA-ANAND 2008.

¹¹ HAIDT 2012.

¹² HOCHMAN-RODGERS 1969.

ugyanazon pad ugyanazon részére ugyanabban az időben senki más nem tud leülni. A pad tehát rivális jószág. A kérdés az, meg kell-e fizetnem azt a költséget, amelyet másoknak okozok azáltal, hogy adott időben ők nem ülhetnek a padon. Ha nem, akkor a padon ülésem negatív externáliát okoz, és az optimális mértéknél több időt fogok tölteni a padon ülve. A hajléktalanok esetében ez a negatív externália komolyabb lehet, ugyanis tipikusan több ideig szoktak tartózkodni egy padon, mint egy átlagos közterület-használó.

A közgazdászok számos tevékenység esetén javasolják a közterület-használat megadóztatását vagy beárazását. Ilyen például a gépkocsik úthasználata. A gépkocsivezetők, ha az utakat az adókból finanszírozzák, és nem kell úthasználati díjat fizetni, zérus határáron jutnak hozzá a közutakhoz, amiből az következik, hogy túlhasználják azokat, dugókat előidézve. A közparkolók esetében is ugyanez a logika érvényesül. Ezen tevékenységek beárazása valószínűleg azért marad el, mert a koncentrált hasznok, szétszórt költségek logikája¹³ alapján az autósok jobban képesek magukat megszervezni és érdekeiket érvényesíteni. De miért nem szokták beárazni a hajléktalanok területhasználatát a városok kormányzatai? Erre aligha lehet az a válasz, hogy a hajléktalanok, illetve az őket támogató szervezetek befolyásos lobbicsoportot alkotnának. Lehetnek azonban közérdek-alapú magyarázatai annak, hogy a hajléktalanokkal nem érdemes feltétlenül megfizettetni a területhasználatuk extern költségeit. Az egyik magyarázat az lehet, hogy ez túl magas tranzakciós költségekkel járna (a közterület-fenntartó és a közterület-használó közötti „csere” teljes hasznát felemésztené a rendszer bevezetésének fix költsége, valamint a behajtási költségek). Egy másik lehetséges magyarázat az, hogy a hajléktalanok nagyrészt igen alacsony, vagy szinte zérus jövedelemmel rendelkeznek, ezért csak nagyon kicsi bevétel származna a kirótt használati díjakból (ennek bővebb kifejtését lásd a későbbiekben).

Az externáliák kezelése a közgazdaságtanban

A következőkben érdemes röviden írunk az externália-problémák általános kezelési módjairól, mielőtt rátérnénk a hajléktalanság kezelésére. A jóléti közgazdaságtan a következő lehetséges eszközöket hasonlítja össze az externáliák kezelésének hatékonysága szempontjából: adók, coase-i alkuk, szabályozás.

Az adók, vagy ún. pigou-i adók arra az egyszerű elvre épülnek, hogy az externália kibocsátójára az extern költséggel megegyező adót kell rakni, hogy döntése során tevékenységének teljes társadalmi költségét figyelembe vegye¹⁴. Az adó a standard érvelésben hatékonyabb, mint a szabályozás, két okból: az egyik, hogy amennyiben az egyes kibocsátók különböző határhaszon-függvényekkel rendelkeznek, esetükben a

---

¹³ OLSON 1965.

¹⁴ PIGOU 1920/1952.

tevékenység optimális szintje is különböző lesz, amivel azonban a mennyiségi korlátozás nem tud mit kezdeni. A másik ok, hogy szabályozás esetében az iparági kínálat korlátozása révén a piacon lévő vállalatok monopol-járadékhoz jutnak, amely adó esetében adóbevételként jelentkezne. Ez azért nem hatékony, mert a járadék lehetősége járadékvadászatra ösztönöz, melynek során a vállalatok erőforrásokat használnak el az egymással folytatott versenyben, amelyeket produktív tevékenységre is felhasználhatnának. A járadékszerzés lehetősége egyben magyarázatot is kínál arra, a közgazdászok javaslatai ellenére miért népszerűbbek a valóságban a mennyiségi korlátozások a pigou adóknál¹⁵.

A következő lehetséges externália-kezelési mód a coase-i alku. Coase¹⁶ bírálta Pigou eredeti elméletét arra hivatkozva, hogy az externáliát nem csak a kibocsátó tüntetheti el, hanem az is, aki elszenved, és jóléti szempontból arra érdemes a kötelezettséget hárítani, aki a legalacsonyabb költséggel képes az extern költségek internalizálására. Coase bemutatta, hogy ha nincsenek tranzakciós költségek, a jogosultságok ezen hatékony allokációja automatikusan megvalósul a felek alkudozása nyomán. Számos externália esetén azonban jelentős tranzakciós költségekkel számolhatunk, ezért egyrészt nem lehet arra számítani, hogy a coase-i alkuk során kialakul a Pareto-hatékony eredmény, másrészt számítani fog az, hogy az állam hogyan osztja szét a jogokat.

A hajléktalanság esetében az adó egyfajta bírság lehet, amelyet a hajléktalanság nettó extern költségének megfelelően állapítanak meg. Itt természetesen több probléma is adódik. Először is problémás lehet az extern költségek mérése, különös tekintettel a pszichikai költségekre. Az ilyen költségeket főként kérdőíves módszerekkel szokták mérni, azonban a már tárgyalt expresszív szavazó hipotézis alapján azt mondhatjuk, az ilyen felmérések túlbecsülhetik a pszichikai költségeket. Egy másik módszer lehet a hajléktalanság externáliáinak mérésére, ha a hajléktalansággal jobban érintett területek lakásárait összevetjük a kevésbé érintett területekével. Ez standard módszer számos externália mérésére, azonban ezidáig a hajléktalanság esetében ezt nem sikerült megvizsgálni.

A másik problémáról a hajléktalanság megadóztatásával kapcsolatban már szóltunk. Ez a fizetőképesség problémája. A fizetőképesség-problémát növeli, hogy a lebukás valószínűségének csökkenésével a bírság mértékének növelése az indokolt, amit a bírságoltak egyre kevésbé tudnak kifizetni. A hajléktalanoktól alacsony jövedelmük miatt nehéz beszélni a bírságokat, így annak hiányában maradnak az alternatív büntetések, mint például az elzárás.

Az elzárás pedig a standard érvelés szerint kevésbé hatékony büntetés a pénzbüntetésnél¹⁷, ugyanis az elítéltre rótt költségek (úgy mint a büntetéssel töltött idő

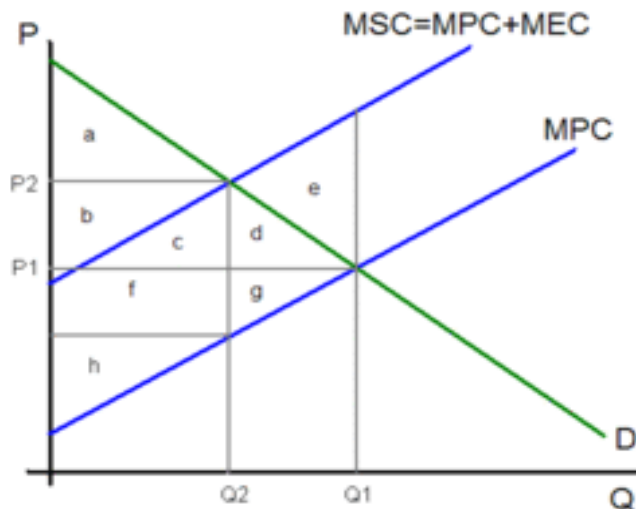
¹⁵ BUCHANAN-TULLOCK 1975.

¹⁶ COASE 1960.

¹⁷ POLINSKY-SHAVELL 1984

alternatívaköltsége, valamint a büntetés pszichikai költsége) nem konvertálódnak haszonná mások számára (például adóbevétel formájában). Emiatt adott tevékenység börtönnel való büntetése akkor és csak akkor tekinthető hatékonynak, ha a tevékenység csökkenéséből származó haszon (ami megegyezik az externália holtteher-veszteségével) nagyobb, mint a büntetés elítéltet érintő költségei, valamint a kikényszerítés költségei (úgy mint például a börtönök fenntartási költsége). Ez a jóléti kalkuláció a következő tényezőktől függ: a közterületek iránti kereslet költségrugalmassága, a nettó extern költség mértéke, a büntetés pszichikai költsége.

A problémát az alábbi ábrán¹⁸ szemléltethetjük. A hajléktalanok az MPC határköltség-függvénnyel szembesülnek, és D jelöli a közterületek iránti keresletüket. A hajléktalan egyén számára az optimális megoldás Q1 egységnyi közterület elfoglalása, ami nagyobb a társadalmilag optimális mennyiségnél, Q2-nél. Az ábrán az e-d-g terület a hajléktalanság teljes holtteher-vesztesége, amiből 'e' a nettó holtteher-veszteség, mivel a d-g terület a hajléktalan egyén számára hasznosság-növekmény. B-c-f terület a hajléktalanság megadóztatása esetén adóbevételként jelentkezik, azonban más, a társadalom számára értéket nem előállító büntetés (pl. elzárás) esetén ez tiszta költség a hajléktalan egyén számára, ezért a hajléktalanság büntetésének társadalmi költségként kell elkönyvelni.

A következőkben felírunk egy egyszerű modellt, amelyben az egyének (a hajléktalanok) rendelkeznek egy, a közterületek iránti aggregált keresleti függvénnyel és szembesülnek egy határköltség-függvénnyel, amely azonban nem tartalmazza a hajléktalanság teljes társadalmi költségét. Felírunk egy játékelméleti modellt, amelyben egy város két kerületből áll, és kerületi szinten magasabb a kereslet költségrugalmassága, mint városi szinten. Ezen feltételekkel megvizsgáljuk a helyi önkormányzatok optimális döntéseit és a létrejövő egyensúlyokat.

¹⁸ <http://www.env-econ.net/negative-externality.html>

Egy egyszerű elemzési keret

A hajléktalanok életvitelszerű közterület-használatát modellezhetjük racionális választásként. Ez nem jelenti azt, hogy a hajléktalan a köznap értelemben dönt önként a hajléktalanság mellett, sem azt, hogy az úgy jó neki, hanem egyszerűen az adott korlátok között ez lehet egy egyén számára a hasznosságát maximalizáló döntés. A hajléktalanság közgazdaságtani magyarázata egyszerű: a nagyon alacsony minőségű lakásoknak is van egy fix fenntartási költsége, amely alatt a tulajdonosok nem hajlandók a lakást a piacon bérleményként kínálni. Ezzel szemben az utca használata többnyire ingyen van (ha csak a pénzben kifejezett költségeket nézzük), viszont a legalacsonyabb minőségű lakásoknál kevésbé rosszabb minőséget kínál, mint amennyivel olcsóbb. Az utcán élés tehát bizonyos helyzetekben az elérhető alternatívákhoz képest preferált tevékenység lehet.¹⁹

A fentiek segítségével felírhatjuk egy hajléktalan egyén közterületek iránti keresleti függvényét:

$$D(q)=U_s-U-\beta c,$$

ahol U az egyén rezervációs hasznossága, vagyis az a hasznosság, amelyet az utcán élésen kívüli legjobb alternatívában ér el, U_s az utcán élés bruttó hasznossága, ' c ' az utcán élés költsége, ahol β az utcán élés költségrugalmassága. Ezt a rugalmasságot állandónak tételezzük, és feltételezzük, hogy $\beta > 0$. A feltételből az következik, hogy az egyének reagálnak a hajléktalanság költségeinek megváltozására. Egy hajléktalan a következőképpen reagálhat ' c ' emelkedésére: növeli a munkakínálatát a legális piacon, növeli a munkakínálatát az illegális piacon, vagy átköltözik egy másik területre, ahol ' c ' kisebb.

Ami az első lehetőséget illeti, a lehetőség fennállása nem mond semmit a hajléktalanság eredetével kapcsolatban, csak annyit állít, hogy ha a hajléktalanság költségei magasabbak, az egyének hajlandóak a korábbinál több erőbefektetést tenni annak érdekében, hogy a hajléktalanságból kikerüljenek, illetve azt elkerüljék. Fontos azonban a második helyettesítési lehetőség jelenléte, amelyből azt következik, hogy a hajléktalanság költségeit emelő politikának egyik nem szándékolt következménye lehet a bűnözés növekedése.

A tanulmány következő részében a harmadik helyettesítési lehetőség, vagyis a lábbal szavazás fog nagyobb hangsúlyt kapni. Ha a hajléktalanság költségeit befolyásoló politika kerületenként eltérő, a hajléktalanok kikerülhetnek a számukra hátrányos politika hatását, ha elköltöznek egy másik kerületbe. Minél kisebb a kerületek mérete, ezt annál alacsonyabb költséggel tehetik meg, ami azt is jelenti, hogy a kerületek méretének

---

¹⁹ O'FLAHERTY 1998.

csökkenésével β nő. Ha a politikát kerületek feletti, például fővárosi szinten határozzák meg, természetesen kisebb β -t várunk.

Egy egyszerű kétkerületes modell

Az alábbi modellben veszünk egy $N=\{1,2\}$ kerületből álló várost, ahol a kerületek önállóan döntenek arról, növelik-e 'c' értékét („kitiltják” a hajléktalanokat) vagy pedig nem („beengedik” a hajléktalanokat). Az egyszerűség kedvéért azt feltételezzük, hogy $\beta=1$, tehát a közterületek iránti kereslet költségrugalmassága egységnyi. Feltételezzük, hogy kerületi szinten a rugalmasság nagyobb, mint városi szinten, ezt úgy szemléltetjük, hogy a városi költségrugalmasság értéke μ , ahol $0 < \mu < 1$.

A döntési helyzetet az alábbi kifizetési mátrixszal szemléltethetjük:

		II.	
		K	B
I.	K	$\mu b - c, \mu b - c$	$b - c, -b$
	B	$-b, b - c$	$0, 0$

A modellben 'b' a tilalom haszna a politikai döntéshozó számára, 'c' pedig a költsége. Ha az egyik kerület kitiltja a hajléktalanokat, míg a másik befogadja, a hajléktalanok egy része átköltözik a másik kerületbe. A folyamatot itt zéró összegűként modellezzük, eltekintve a helyettesítés korában tárgyalt egyéb lehetséges határaitól (azt feltételezzük, hogy a hajléktalanok a legalacsonyabb költségű helyettesítést, ebben az esetben a költözést választják), mivel figyelembe vételük nem változtatná meg jelentősen az elemzés eredményét. Ha mindkét kerület a tilalom mellett dönt, mindkét kerületben jelentkeznek ennek hasznai és költségei, de a hajléktalanok költségrugalmassága kisebb.

A következőkben karakterizáljuk a játék tiszta egyensúlyait. Az alábbi relációk fennállása esetén a következő egyensúlyokat kapjuk:

Ha $b > c$, $\{K, K\}$ domináns egyensúly lesz, vagyis a kerületeknek minden esetben érdemes a kitiltást választaniuk. Ha $b = c$, a K gyengén dominálja B-t.

Az érdekes helyzet akkor áll elő, amikor $b < c$. Ekkor ha $b(1+\mu) > c > b$, a játék koordinációs problémává változik, és az egyik tiszta egyensúlyban mindkét kerület K-t, a másikban mindkét kerület B-t választja. Ebben az esetben a $\{B, B\}$ egyensúly Pareto-dominálja a $\{K, K\}$ egyensúlyt.

Fontos itt megjegyeznünk, hogy az, hogy az első esetben $\{K, K\}$ domináns egyensúly és egyben Pareto-domináns is nem jelenti azt, hogy a politikai közösség valóban jól járna a hajléktalanok kitiltásával, egyszerűen azt jelenti, hogy a játékosok, tehát a politikai döntéshozók szempontjából ez az elérhető legjobb döntés. Azzal, hogy az ő kifizetéseiket pontosan mi határozza meg, a tanulmány következő részében foglalkozunk.

Az „érdekes”, utolsó esetben az a helyzet áll elő, hogy mindkét kerület döntéshozóinak érdemes úgy viselkedniük, ahogyan a másik szereplő viselkedik (stratégiai komplementaritás). Kérdés, hogyan koordinálják a magatartásukat. Az érdekük az lenne, hogy a $\{B, B\}$ egyensúlyban kössenek ki, mivel, ahogy láttuk, ez az egyensúly Pareto-domináns. Ez önmagában reményt adhat arra, hogy ha ezzel tisztában vannak (nyilván mi itt ezt feltételezzük), ezt az egyensúlyt fogják választani. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy a valóságban a kerületek döntéshozói kommunikálhatnak egymással, és a kommunikáció, ellentétben a fogolydilemma szituációkkal, a hatékony koordinációt elősegíti.

Politikai gazdaságtani kérdések: a döntéshozók kifizetései

Kérdés a továbbiakban, mi határozza meg 'b' és 'c' értékét a politikai döntéshozók kifizetési függvényeiben. A továbbiakban amellet érvelünk, hogy a döntéseik teljes társadalmi hasznait és költségeit nem internalizálják a döntéshozók. Ennek oka a már korábban említett racionális tájékozatlanság probléma a szavazók részéről.

A racionális tájékozatlanság hipotézis²⁰ értelmében a racionális szavazónak nem éri meg tájékozódnia a közéleti kérdésekről, ha a tájékozódás kizárólag ahhoz segítené hozzá, hogy informáltabb döntést hozzon a választások alkalmával. Ez azért van így, mert egy szavazó szavazata csak végtelen kis valószínűséggel befolyásolja a választások végeredményét. Ezért az információszerzés hasznát (amennyivel számára jobb politikához tudja segíteni a közösséget a választó) a racionális szavazó megszorozza annak valószínűségével, hogy az ő szavazata lesz a döntő. Mivel ez a valószínűség közel nulla, ezért egy szavazat instrumentális hasznossága is közel nulla lesz! Ilyen feltételekkel minden pozitív költséggel járó információszerzés nettó veszteséggel jár. Kérdés mármost, miért megy el egyáltalán olyan sok választásra jogosult szavazni, amikor a szavazófülkéhez való utazás költsége önmagában gyakran meghaladja a szavazás fent levezetett hasznát. Egy lehetséges választ erre az expresszív szavazás hipotézis ad. E szerint a szavazónak egy adott ügy melletti szavazásból származik egy ún. expresszív hasznossága is²¹, amelyet gyakran irracionális tévhitek alapoznak meg²², és amely magánjószág, mivel független a szavazás kimenetelétől. Számos bizonyíték

---

²⁰ Első kifejtését lásd DOWNS 1957.

²¹ BRENNAN-LOMASKY 1997.

²² CAPLAN 2007.

van e nézet alátámasztására. Először is empirikus adatok azt mutatják, hogy az emberek gyakran nem anyagi érdekeiknek megfelelően szavaznak²³. Ez látszólag ellentmond a racionális hasznosságmaximalizáló szavazó feltételezésének, azonban véleményünk szerint ennek éppen az mondana ellen, ha a szavazó a kívánatos végeredmény alapján szavazna. A racionális szavazó ugyanis gyakorlatilag zérus költségen szavazhat akár saját anyagi érdekei ellen is.

A szavazói magatartást gyakran befolyásolják vallási, etnikai és más „közösségi” preferenciák, amelyek által garantált hasznosság ugyancsak független a választás kimenetelétől.

A hajléktalanok esetében kétfajta választót különböztetünk meg: a „rendpártiakat” és a „törődőket”. A megkülönböztetés alapja Haidt kutatása a konzervatívok és a liberálisok személyiségjegyeit illetően.²⁴ A konzervatívokat a liberálisoknál jobban foglalkoztatja a tisztaság kérdése, ennek megfelelően hajlamosabbak arra, hogy undort érezzenek. A liberálisok (európai szóhasználatban baloldaliak) viszont alapvetően a törődés/ártás dichotómiában gondolkodnak, és alapvetően aszerint ítélik meg egy tevékenység moralitását, hogy az örömet vagy inkább kárt okoz-e valakinek.

A fentiek alapján azt várjuk, hogy az állampolgárok egy része nagyobb undort érez a hajléktalanok látványától, míg egy másik része nagyobb valószínűséggel fog altruista preferenciákkal rendelkezni irántuk. Ezt mi a „rendpártiak” és a „törődők” elnevezéssel illetjük. Mivel a politikai döntéshozó az állampolgár-fogyasztók preferenciái alapján dönt, mindkét típus preferenciáit internalizálja döntése során.

Az expresszív szavazás hipotézis alapján azt feltételezhetjük, hogy az egyének a saját típusuknak megfelelően szavaznak, mégpedig nem instrumentális okokból, hanem azért, mert hasznosságuk származik abból, hogy kinyilvánítják preferenciájukat egy adott politika iránt. Ez történhet például azért, mert szignálni akarják egy adott értékrendhez való tartozásukat. Felmerülhet a kérdés, egy ilyen szignál mitől költséges, vagyis miért lehet hitelesnek tekinteni. Erre az lehet a válaszunk, hogy típusa kinyilvánításával az egyén elidegenítheti magától a más típusúakat, és ezen költség megfizetésével szignálja elhivatottságát. Ez a szignál szolgálhat kereskedelem-maximalizáló szignálként, ha a hasonlóan szavazók egymás közötti interakciói átlagosan nagyobb többletet eredményezhetnek, mint az eltérő típusúak közötti interakciók. Ezen kívül a típus kinyilvánítása önmagában pszichikai hasznosságot jelenthet a szavazó számára, hasonlóan ahhoz, amikor valaki kedvenc csapatának szurkol egy sporteseményen.

A fentiek alapján megfogalmazhatunk egy triviális komparatív statikai megállapítást, miszerint a rendpártiak arányának növekedése a választásra jogosult népességen belül növeli a politikai döntéshozónak a hajléktalanság büntetéséből származó hasznosságát. Ez a magyarázat azonban egyértelműen inadekvát annak magyarázatára, hogy például Magyarországon miért éppen 2010 után indult el új irányba a hajléktan-politika. Jobb

---

²³ Lásd pl. BRENNAN-LOMASKY

²⁴ HAIDT 2012.

magyarázat lehet, ha azt feltételezzük, hogy a döntéshozók nem a teljes szavazóközönség, csak saját bázisuk preferenciáit kívánják kielégíteni. Ebben a magyarázatban a választói preferenciák exogénnek tekinthetők. Azonban a választók preferenciáit endogenizálhatjuk, ha azt feltételezzük, hogy a rendpárti vagy a törődő preferenciák kinyilvánításából származó hasznosság függ attól, hányan nyilvánítják ki ugyanazon típusú preferenciát, tehát a típus kinyilvánításának van egy társadalmi multiplikatóra²⁵. A társadalmi multiplikatőr hatásnak köszönhetően a közvélemény viszonylag gyorsan is megváltozhat, amire a politikai vállalkozók reagálnak politikai irányvonaluk megváltoztatásával. Fontos itt megjegyezni, hogy a típus kinyilvánítása nem minden esetben alapszik őszinte meggyőződésen, ehelyett egyszerűen kifejezheti azt, hogy az egyén egy adott csoporthoz akar tartozni.

Ez a körülmény ahhoz is vezethet, hogy egy adott véleményt kevesebben vallanak a valóságban (egy másikat pedig többen), mint ahogy az a választói preferenciák kinyilvánításából kitűnik. Kuran ezt a jelenséget preferencia-falszifikációnak nevezi²⁶.

Extrém erős társadalmi multiplikatőr hatás esetén a hajléktalansággal kapcsolatos politikai preferenciák kinyilvánítása egy koordinációs játéknak is felfogható, amelyben a két tiszta egyensúlyi megoldás az, hogy mindenki a rendpárti, illetve a törődő álláspontot foglalja el. A politikai vállalkozóknak ebben az esetben nem az eddig megismert passzív, hanem nagyon is aktív szerepük lehet, amennyiben az általuk kinyilvánított vélemény fókuszpontként funkcionálhat és segítheti az egyensúly kiválasztását.

Összefoglalva, a büntetőpolitika döntéshozóinak ösztönzőit megvizsgálva azt a hipotézist fogalmazhatjuk meg, hogy nem valószínű, hogy a döntéshozók elsősorban a társadalmi hatékonyság szempontjait szem előtt tartva hozzák meg a döntéseiket a hajléktalansággal kapcsolatos politikáról. Jóval nagyobb szerepük lehet ebben egyrészt az érdekcsoport-politikának, másrészt az itt tárgyalt expresszív választói preferenciáknak.

Konklúzió

Jelen tanulmányban bemutattunk egy egyszerű elemzési keretet a hajléktalanság büntetőjogi kezelésének közgazdaságtani vizsgálatához. Ennek során röviden felvázoltuk azokat a negatív externáliákat, amelyek miatt a hajléktalanság közhatalmi kezelése indokolt lehet, majd bemutattunk egy pozitív vizsgálati keretet a hajléktalanság, a szavazók és a politikai döntéshozók viselkedésének pozitív közgazdaságtani elemzéséhez. Ennek kapcsán azt a hipotézist fogalmaztuk meg, hogy a hajléktalansággal kapcsolatos közpolitikai döntéseket alapvetően nem a társadalmi hatékonyság

---

²⁵ BECKER-MURPHY 2000., GLAESER-SACERDOTE-SCHEINKMAN 2003.

²⁶ KURAN 1997.

szempontjai, hanem a választók expresszív preferenciái határozzák meg. Megvizsgáltuk ezen kívül azt a helyzetet, amikor helyi szinten döntenek a hajléktalanokkal kapcsolatos politikáról és az hatással van más hatóságoknál a hajléktalanok közterületek iránti keresletére, és magasabb szinten nem szándékolt következményekhez vezethet.

A tanulmány normatív végkövetkeztetése az lehet, hogy a hajléktalanokkal szemben alkalmazott jelenlegi politika, amely a büntetésre épít, hatásos lehet elég nagy költségrugalmasság esetén, de hatékonynak valószínűleg nem nevezhető. Ami az alternatív megoldásokat illeti, a hajléktalanok alternatív lehetőségeinek bővítése jelenthet egyfajta *coase-i* alkut a politikai közösség és a hajléktalanok között, ennek vizsgálatára jelen tanulmány nem vállalkozott. Egy ilyen politika költségei között a pénzbeli költségeket és a hajléktalanokra gyakorolt negatív ösztönzőket érdemes figyelembe venni.

Hangsúlyoznunk kell végül, hogy jelen tanulmány mindössze egy elemzési irányt kívánt felvázolni, és további elméleti és empirikus vizsgálatok szükségesek a hajléktalanság és a hajléktalan-politika közgazdaságtani elemzésének tárgykörében.

Felhasznált irodalom

A hajléktalanság kriminalizációjának története Magyarországon 2010 és 2013 között, *A város mindenkié blog*, 2013. 09. 06.

Átbarkácsolt padokkal küzdenek a hajléktalanok ellen, *Index.hu*, 2005. 11. 10.

BABATSIKOU, Fotoula P.: Homeless: A High Risk Group for the Public Health, Editorial Article, *health Science Journal*, 2010.

BECKER, Gary S.: Crime and Punishment: An Economic Approach, *Journal of Political Economy*, 1968.

BECKER, Gary S. – MURPHY, Kevin: Social Economics: Market Behavior in a Social Environment, Belknap Press, 2000.

BRENNAN, Geoffrey – LOMASKY, Loren: Democracy and Decision: A Pure Theory of Electoral Preference, Cambridge University Press, 1997.

BUCHANAN, James M. – TULLOCK, Gordon: Polluters' Profits and Political Response: Direct Controls versus Taxes, *American Economic Review*, 1975.

CAPLAN, Bryan: The Myth of the Rational Voter: Why Democracies Choose Bad Policies, Princeton University Press, 2007.

COASE, Ronald H.: The Problem of Social Cost, *Journal of Law and Economics*, 1960.

DOWNS, Anthony: An Economic Theory of Democracy, New York: Harper & Brothers, 1957.

GLAESER, Edward L. – SACERDOTE, Bruce: The Determinants of Punishment: Deterrence, Incapacitation and Vengeance, NBER Working Paper, 2000

GLAESER, Edward L. – SACERDOTE, Bruce – SCHEINKMAN, Jose A.: The Social Multiplier, *Journal of the European Economic Association*, 2003

HAIDT, Jonathan: The Righteous Mind: Why Good People Are Divided by Politics and Religion, Pantheon, 2012

HOCHMAN, Harold M. – RODGERS, James D.: Pareto Optimal Redistribution, *American Economic Review*, 1969

KURAN, Timur: Private Truths, Public Lies: The Social Consequences of Preference Falsification, Harvard University Press, 1997

LEVITT, Steven D.: Understanding Why Crime Fell in the 1990s, *Journal of Economic Perspectives*, 2004

O'FLAHERTY, Brendan: Making Room: The Economics of Homelessness, Harvard University Press, 1998

OLSON, Mancur: The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups, Harvard University Press, 1965

PATRA, S. – ANAND, K.: Homelessness: A Hidden Public Health Problem, *Indian Journal of Public Health*, 2008

PIGOU, Arthur C.: The Economics of Welfare, Macmillan and Co., 1920/1952

POLINSKY, A. Mitchell – SHAVELL, Steven: The Optimal Use of Fines and Imprisonment, *Journal of Public Economics*, 1984

Túlszűfoltak a hajléktalanszállók, *hir24.hu*, 2012. 02. 14.

Jogszabályok, AB döntések

Magyarország Alaptörvényének negyedik módosítása (2013. március 25.)

2012. évi II. törvény a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről

38/2012. (XI. 14.) AB határozat